

- Puchi so že dobri, le ceste so slabe, Mira Hodnik, str. 83-86;

- Po sledih napredka v Puhovem času, Arhivsko gradivo o tehničnih novitetah 19. stol. v Zgodovinskem arhivu Ptuj (ZAP), Marija Hernja Masten, str. 87-91;

- Nezaosen hrup in vonj po bencinskih hlapih v dvajsetih letih tega stoletja, Branko Radulovič, str. 93-102;

- Motorizirana prevozna sredstva v očeh njihovega sodobnika filma, Marta Rau Selič, str. 103-104;

- Zgodovina Puhovega rodu iz Juršine v Slovenskih Goricah v Zagorcih, Anton Klasinc (odlomek iz prispevka navedenega avtorja v *Tedniku* z dne 15. febr. 1963 pod naslovom *Od želarja do tovarnarja*, Janez Puh slovenski kmečki fant iz Juršine pri Ptuj, ustanovitelj tovarne koles in motornih vozil Puchwerke v Gradenu), str. 105, 106;

- Franc Neger, svak Janeza Puha, Antoša Leskovec, str. 107;

- Janez Puh v Mestnem muzeju v Gradenu, Johann Puch in Stadtmuseum Graz, dr. Franz Leitgeb, str. 109, 110;

- Življenjska pot puhovega motorja TYPE N 3 1/2 HP, številka 5123, Peter Grom, str. 111-115.

JANEZ PUH - IZUMITELJ:

- Puhovi patenti, dr. Sandi Sitar, str. 119-127.

JANEZ PUH - TOVARNAR:

- Pregled tipov koles motornih koles in avtomobilov okoli leta 1900 s posebnim upoštevanjem fabrikatov Janeza Puha, Hilde Harer, str. 131-146.

JANEZ PUH - VIZIONAR:

- Puhova odkritja v primerjavi s sodobno avtomobilsko industrijo, dr. Breda Kegrt in dr. Stanislav Pelan, str. 149-159;

- Janez Puh - inovacija in inovacija za tretje tisočletje, dr. Štefan Čelan, str. 161-164;

- Tomos, slovenska blagovna znamka, ki je zrastle na Puhovih temeljih, Boris Brovinsky, str. 165-172.

JANEZ PUH - DEDIŠČINA:

- Puhova kolesa in kolesarstvo na Ptuj, Rene Glavnik, str. 175-178;

- Janez Puh danes - kot razlog za proslave, raziskave, navdih, zbiranje, Kristina Šamperl Parg, str. 179-183.

SKLEPNI DEL:

Predstavitve občin, ki so sodelovale pri projektu:

- Mesto Ptuj, Miroslav Lucič dr. med., str. 185;

- Juršinci, Alojz Kavčič, str. 186;

- Gornja Radgona, Miha Vodenik, str. 187;

- Ljutomer, Ludvik Bratuša, str. 188.

Sinopsisi s predstavitvijo avtorjev, str. 191-194.

Sinopsisi in povzetki v nemščini in angleščini, str. 195-229.

Bibliografija o Janezu Puhu, str. 230-234.

Predstavitve financerjev, načrta projekta in zahvale, str. 234-236.

Kazalo, str. 237-239.

Delo spremljata recenziji (na ovitku) mag. Tadeja Brateta, dipl. industr. arheologa, inž. strojništva in doc. dr. Staneta Granda, ki podajata svoji mnenji o Puhovem zborniku s tehničnega in zgodovinskega vidika.

Širok projekt predstavitve Janeza Puha, ki zajema obravnavani zbornik, razstavo in katalog k razstavi, je treba razumeti kot celoto, kajti vse navedeno se med seboj dopolnjuje in deluje kot celota.

Projekt je v Arhivih, glasilu ADS, letnik XXI, št. 1-2, Lj. 1998, pod naslovom Janez Puh - človek, izumitelj, tovarnar na str. 147-149 predstavila Kristina Šamperl Parg. Ob branju citjev, ki so si jih zamislili, in primerjavi rezultatov sem ugotovila, da je projekt ne samo uspel, ampak tudi presegel vsa pričakovanja - saj je zbranih ogromno dokumentov in podatkov, ki osvetljujejo Janeza Puha in njegovo dobo ter posegajo na vsa področja življenja.

Puhov zbornik je večplastna monografija predstavitve človeka in njegovega dela - tako glede vsebine kot tudi glede avtorjev. Vsak posamezni članek govori sam zase in se hkrati povezuje v celostno predstavitve ter odseva avtorjev pogled na Janeza Puha, njegovo življenje in delo.

Pri strokovni obdelavi so bili upoštevani vsi razpoložljivi viri, ki jih je mogoče uporabiti pri obravnavi določene tematike, zato nam je zbornik lahko vzor, kako pristopiti k delu in celostno obdelati neko snov.

Edina priponba, ki bi jo imela k obravnavanemu zborniku, pa je čisto tehnična - mislim, da bi lahko prispevke v sklopu Janez Puh - človek tematsko razdelili na dva sklopa ali dali sklopu širši naslov.

Ivanka Zajc-Cizelj

Množične smrti na Slovenskem. Zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev (uredila Stane Granda in Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1999, 320 strani

Čprav je bilo leto 1998 zaznamovano z lepim številom okroglih obletnic iz politične zgodovine, je vodstvo Zveze zgodovinskih društev Slovenije (ZZDS) za temo 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Izoli (22. - 24. 10. 1998) izbralo problematiko množičnih smrti na slovenskem ozemlju. Leta 1998 smo se namreč spominjali tudi 650. obletnice potresa, ki je 1348 na Koroškem, pa tudi Kranjskem in Štajerskem zahteval približno 20 tisoč življenj, znan pa je predvsem po tem, da je odbil dobršen del Dobrača v Ziljsko dolino in s tem za vedno pokopal 17 vasi ter spreminil tok reke Zilje. Istega leta je po Evropski pošteno zakosila črna smrt iz Indije. Tema zborovanja je nadalje narekovala tudi 80 let od konca prve svetovne vojne.

Zbornik referatov je posvečen ljudem, ki so zaradi življenja na naših tleh izgubili življenje; bil naj bi spomenik življenju in volji do življenja, nikakor pa ne pojavu, s katerim se okvarja. Zbornik, kot je na njegovi predstavitvi zatrdil njegov sourednik in predsednik ZZDS Stane Granda, se tudi ne želi vključiti v politične zdrabe glede "polpreteklih" množičnih smrti, temveč skuša povzeti dosedanje vedenje o množični smrti na Slovenskem in vzpodbuditi nove raziskave. Takoj naj povem, da je položeni temelj vsekakor dober.

Predgovoru Staneta Grande, pozdravnima govoroma izolske županje in predsednika Zgodovinskega društva za južno Primorsko, soorganizatorja zborovanja, sledi 18 referatov poklicnih in nepoklicnih zgodovinarjev ter nezgodovinarjev, ki govorijo o množični smrti, smrti kar tako, smrtosti in odnosu do smrti. Od referatov v zborniku, predvidenih za zborovanje, manjka prispevek Nataše Nemeč (Nacionalna struktura množične smrti na Slovenskem aprila in maja 1945 s poudarkom na Primorski), dodana pa sta diskusijska prispevka Franceta Kresala in Zdravka Trobe. Lepo po vrsti.

Darko Darovec (Vpliv množičnih smrti na gospodarsko in socialno podobo Istre skozi stoletja) obravnava obdobje beneške vladavine v Istri (13. - 18. stol.). Istro so v tem času pestile epidemije kuge, vojne, zlasti med Beneško republiko in Habsburžani (1463, 1508-16, 1616-18), malarija, po malem Turki. Vse te nevarnosti so istrska mesta z zaledjem od 14. do začetka 16. stoletja, v dobi torej, ko so zaradi živalne trgovske dejavnosti dosegla največji gospodarski in demografski razcvet, brez večjih težav prebredla. Sledi opazno upadanje prebivalstva, ki ga skušajo ublažiti z načrtno kolonizacijo prebežnikov z Balkana. Ti kolonisti, t. i. Morlaki, so uleteli na slabo prst, pomanjkanje pitne vode in sovražen odnos domačega prebivalstva, ki je v njih videlo vsiljivec na že tako borno zemljo. Zaradi slabih razmer so številni zašli med razbojnike, med "žlikovce i prognanice", kot jih je pred desetletjem poimenoval Miroslav Bertosa. Množične smrti so intenzivirale migracije, te pa so podkrepile že vzpostavljeno kulturno, socialno in etnično dilomnijo med mestom in podeželjem. Referat dopolnjujejo nazorne tabele in grafikoni.

Rajko Bratož (Primeri množične smrti na današnjem slovenskem ozemlju v antični dobi) na začetku opozarja na šibko izpovednost virov za obravnavano obdobje (posledica je izrazita hipotetičnost numeričnih ugotovitev), nato pa na sistematičen in berljiv način predstavi primere množične smrti na prostoru tedanjega zahodnega Ilirika in severovzhodne Italije v obdobju od začetka 2. stoletja pr. K. do konca 6. stoletja. Ugotovitve so take: največ primerov množične smrti izbaja iz vojaških dogodkov, ki se koncentrirajo v določenih obdobjih. Sem sodijo vojne ob rimskem osvajanju Balkana in Panonije, barbarski vpadi in v pozni antiki pogoste državljanske vojne. V obravnavanem obdobju so ta prostor občutno zredčile tri velike kužne bolezni, potresi in druge naravne katastrofe pa po virih niso povzročili množičnega umiranja. Bratož tudi ugotavlja, da Huni

očitno niso bili taka "šiba božja", kot se je doslej mislilo.

Peter Štili (Ob naselitvi Slovanov vse pobito?) ponovi svoje že večkrat izraženo mnenje, da se s slovansko naselitvijo v Vzhodne Alpe ni začela niti slovenska zgodovina niti zgodovina Slovencev, bistvo problema, ki ga obravnava, pa je vprašanje kontinuitete oz. diskontinuitete med antiko in zgodnjim srednjim vekom slovenskega prostora. Na tem ozemlju se je sicer je konec 6. stol. zgodil zgodovinski prelom, vendar pa ni bil popoln. Ker je po slavanski naselitvi na ozemlju današnje Slovenije s staroseleci vred živelo le približno 20 tisoč ljudi, je nemogoče govoriti o strašanskem valu Slovanov v Vzhodne Alpe in tudi odgovor na v naslovu zastavljeno vprašanje je lahko le negativen. Prispevek je "štihovski", jednat in oprijemljiv, zaradi stauja virov - vsaj predvidevam - pa ne govori o konkretnih primerih množične smrti, z izjemo omembe nsoče nekaj tisočev Bolgarov, ki jih je po Fredegarjevem poročilu frankovski kralj Dagobert ukazal pobiti na bavarskem ozemlju, kamor so se zatekli.

Referat Vaska Simonitija (O vojni, množični smrti, domovini, njenih junakih in mitu kot "strašnem opozorilu") se posveča iracionalizaciji smrti in umiranja v prvih stoletjih novega veka. Vojna in nasploh ubijanje sta bila sakralizirana, to se je pokazalo predvsem v prepogostih verskih vojnah. Slabo (ne)plačani najemniki so se v pijani objesti lotevali kmučkih kašč in mesa (tudi človeškega), tako da je vojno nasilje nad moralnim civilnim prebivalstvom krepko presegllo dotedanje izkušnje. Najemniški vojak je na simbolični ravni utelešal množično usilno smrt. K podobi množičnega umiranja je prištetih še ponavljajoče se epidemije, lakote in vpade "dednih sovražnikov krščanskega imena", ki so jih spremljala pretirana poročila deželnih stanov prizadetih dežel in na njih utemeljena propaganda. Razmišljanje konča pronicljiva razlaga treh slovenskih mitov, ki koreninijo v turških bojih. Miti imajo močnejši vpliv na ljudi kot "prava" zgodovina.

Marta Verginella (Spremenibe občutja smrti na Slovenskem v 19. in na začetku 20. stoletja) podaja poglede posameznih piscev iz obravnavanega obdobja na vprašanje smrti, odnosa do nje in do pogrebnega obreda. Na splošno se je takrat odnos do smrti kot do tudi življenja desakraliziral; počasi se je uveljavljala posvetna miselnost. S stališča geografa nam Milan Orožen Adamič (Žrtve naravnih nesreč v Sloveniji) naniza poglavitne naravne nesreče, ki so skozi čas pestile prebivalce slovenskega ozemlja. Po časopisnih virih (od srede 19. stol.) se je dokopal do spoznanja, da zahtevajo naravne nesreče v Sloveniji malo žrtv, materialna škoda pa je velika. Največ ljudi umre v snežnih plazovih, sledijo potresi, udari strele, poplave ... K velikemu številu žrtv plazov je bistveno pripomogla prva svetovna vojna, v kateri je pod snegom ostalo 769 ljudi, predvsem vojakov. Ugotavlja, da je ogroženost od naravnih nesreč povečala zlasti prenaseljenost ravninskega sveta in z njo povezana koncentracija gospodarstva. Orožen Adamič postreže tudi z numeričnimi ocenami žrtv nekaterih naravnih

nesreč, kar je po mojem prepričanju eden poglobitnih ciljev rojevajočih se raziskav množičnih smrti. Prispevek Duške Žitko (Nesreče na morju. Pripovedi votivnih padob pomorcev) ne sodi v kontekst zbirnika. Gre za umetnostozgodovinski prikaz votivnih podob, ki so sicer lalika zgovorne za preučevalca zgodovine pomorstva, nikakor pa (vsaj predstavljene) ne za množično smrt. Slike "Ex voto" so nastale iz strahu pred (množično) smrtjo.

Jože Hudales (Smrt in smrtnost v 19. stoletju) ugotavlja, da pa Zahodni Evropi in tudi na Slovenskem v 19. stoletju množične smrti ni več (str. 160). Na tem mestu bi se ustavil pri pojmu množična smrt. Čeprav so bili povodi za temo zhorovanja povsem nedvoumni (obletnice potresa, epidemije kuge, konec prve svetovne vojne), opažam, da (so) si nekateri referenti množično smrt razlagajo(li) po svoje. Nočem gledati preozko, ampak. Množična smrt je taka vrsta smrti, pri kateri v nekem relativno kratkem času in poleg običajnih (običajne kvote) - recimo jim - naravnih smrti umre večje število ljudi. Vzrok je lahko kulminirano nasilje, vojna, ali pa izredni dogodek (potres, poplava, epidemija ...). V zborniku je omenjen samomor. Samomor je, sploh pri Slovencih, vsakdanji, naraven pojav. Je množičen, a kot množično smrt lahko štejemo le masovni, skupinski samomor, ki bi že tako žalostno bilane samomorov v razvitih družbah še bistveno poslabšal. (Rajko Bratož govori na primer o kolektivnem plemenskem samogovoru v antiki) (glej str. 47, 49). Smrti zgarane matere petih otrok, ki sta jo sredi prejšnjega stoletja pri štiridesetih letih pohrali podhranjenost in oglašajoča se jetika, kljub vsej tragičnosti ni mogoče šteti med množične smrti. Griža, ki je v eni župniji v letu dni pomorila blizu sto ljudi (str. 161), je nekaj drugega. Hudalesova študija velenjske okolice je pokazala, da je bilo v začetku 19. stoletja 43 odstotkov vseh umrlih starih manj kot deset let, v drugi polovici istega stoletja pa se je to znižalo na 33 odstotkov. To je bilo v takratnih higienskih, socialnih in ohčeživiljskih razmerah pogostega pomanjkanja nekaj ohičajnega. Množična smrt je torej nasprotje "naravne" smrti, smrti kar tako.

Med Slovence čez lužo se je ozrl Darko Friš (Slovenski priseljenci v ZDA in delovne nesreče v letih pred prvo svetovno vojno) in izhrskal nekaj hujših delovnih (= rudarskih) nesreč na prelomu v naše stoletje, v katerih je zaradi neustreznega orodja, neuporabe zaščitnih sredstev ali malomarnosti umrlo večje število delavcev, tudi Slovencev. Peter Svetina (Krvavi zločini in vojska detektivov: zločin in kazniv slovenskih kriminalkah do druge svetovne vojne) je prispeval sočen tekst o umorih in kaznivih dejanjih domačih kriminalkah. V 22 literarnih delih našteje 40 trupel, nekajkrat zapiše "smrt", "tragedija", a o množični smrti ni besede. Kaj ima fiktivni umor z množično smrtjo?

Marko Waltritsch (Prvi goriški kronist Giovanni Maria Marusig in njegovi opisi nasilnih smrti v Gorici v 17. stoletju) nam iz opusa goriškega kronista predstavi zvezek z opisi 202 nasilnih smrti v Gorici in njeni okolici v obdobju 1641-1704 ter zvezek o kugi,

ki je leta 1682 samo v Gorici ugonobila skoraj 500 ljudi. V prvem je Marusig vsakemu primeru posvetil štiri verze v furlanščini. V 63 letih (in ne 53, kot je Waltritsch pomotoma odštel 1641 od 1704, glej str. 192) sta nasilne smrti (uhaj, umor, sodna eksekucija) umrla 202 Goričana, povprečna trije na leto. Kronika kuge je za proučevanje množične smrti dragocenejša. Bolezen, ki je s konjskim trgovcem prionala iz Hrvaške, je v mestu s pet tisoč dušami pokopala desetino prebivalstva. Nasploh so kronisti heležili smrti predvsem v mestih, manj na podeželju. Waltritschev prispevek ilustrirajo padobe iz obeh kronik. Zvonka Zupanič Slavec (Epidemije na Slovenskem. Lakote, kuge in vojne reši nas, o Gospod!) v svojem referatu ugotavlja, da je "kuga" v zgodovini in ljudskem jeziku vsaka nalezljiva bolezen, ki se nekje nenadoma pojavi, povzroči hitro in množično umiranje in počasi ngasne. Zgodovina kuge je zgodovina velikih epidemij. "Epidemije so skozi zgodovino človeštva - tudi na Slovenskem - največ prispevale k množičnemu umiranju." (str. 207). V 20. stoletju so (bile) najbolj nalezljive vojne.

Preostali referati se zato ukvarjajo s problemom žrtev vojn in zaradi njih. Branko Marušič (Slovenci in vojne v letih 1848-1866) želi opozoriti na človeške izgube v vojnih dogajanjih. Izgube v vojni so namreč lahko živa hitja (tudi živali), ali pa materialna sredstva; so trajne ali začasne. V ohranavanem času je avstrijska vojska, dobro polovico te vojske so sestavljali Slovani (Slovencev je bilo leta 1866 v njej 20 tisoč), hila več manjših vojn. Razprava ne podaja natančnejšega števila padlih, ranjenih in zajetih Slovencev, saj bi bilo treba pregledati arhivsko gradivo, zlasti v dunajskem vojnem arhivu. Marušič se zato na podlagi časopisja, spominov in literature omeji na oceno, da število Slovencev, umrlih v neposrednih vojnih dogajanjih 1848-1866, ne bi smelo preseči števila petsto. Z žrtvami prve svetovne vojne se je ukvarjala Petra Švoljšak (Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub (žrtev) med 1. svetovno vojno). Dolej še ni ugotovljeno, koliko slovenskih vojakov je šlo v boj za Franca Jožefa. Poglavitni vir za ugotavljanje žrtev so poleg posameznih nepopolnih statistik seznanji izgub, matične knjige polkov in vojaških bolnišnic, seznanji pokopanih vojakov in seznanji izgub v dnevnem časopisju. Poleg krogel in šrapnelov so vojakom grozili še trehušni tifus, kolera, griža, jetika ipd. Med padlimi slovenskimi vojaki prednjači po deželah Koroška pred Kranjsko, gledano seveda v relativnih številkah. Neposrednih žrtev vojne med civilisti sicer ni bilo veliko, ohčitno pa je padla rodnost. Še preden pa je vojno prizorišče zakril zastor, je udarila španska gripa. Tudi slovenskemu življu ni prizanesla, saj je pospešeno gihanje prebivalstva (= vojske) ugodno vplivalo na širjenje holecni, kot še ugotavlja Švoljškova.

Razveseli nas trezen in odprt referat Jožeta Dežmana (Talei zgodovine. Slovenci in žrtve druge svetovne vojne). Dežman odgovarja na svoje nekaj let staro vprašanje, ali smo talei zgodovine. "Smo! Zato ker nam manjka hesed in resnice!" (str. 242). In bomo talei, dodajam, dokler bode med nami z drugo vojno

obremenjeni ljudje in pa taki, ki na vojnih žrtvah zidajo svoje populistične govore; dokler bodo že sama statistična ugotavljanja žrtev tarča opazk iz političnih logov. Tudi (če ne predvsem) prispevki kot Dežmanov lahka - upam vsaj - pripomorejo k strpnejšemu in manj obremenjenemu obravnavanju slovenske (pol)preteklosti in njenih travm. V nadaljevanju govori o instrumentalizaciji mrtvih za ustvarjanje partijske mitološke podobe sveta, se pravi o delitvi na dobre "naše" in slabe "vaše", pri tem pa izumi posrečen izraz za delitev mrtvih kot tudi živih - "našivašizem" (str. 244). Zdaj je čas, da prisluhnemo še drugi strani ter razširimo in dopolnimo obstoječe znanstvene izsledke, ni pa dobro zganjati povratnega našivašizma in pisati novih enostranskih zgodovin. Škiljenje skozi rdeče-bela očala nikamor ne pripelje. "Spopadi za pravico do vladajoče razlage zgodovine pogosto niso dosti manj razburjivi kot zgodovina sama." (str. 260). Končno ima vsakdo pravico, da si sam razlaga zgodovino. Na celosno raziskavo druge svetovne vojne bomo še kar dolgo čakali. Dežman postavi kot dolgaletni preučevalec obravnavane problematike tudi sprejemljive teze o medvojnih žrtvah med slovenskim prebivalstvom: 40-50 tisoč na "partizanski" strani, 15 tisoč kot posledica mobilizacije v sovražne armade, 15 tisoč med nasprotniki partizanskega gibanja in revolucije oz. zaradi partizanskega nasilja. Skupaj torej od 70 do 80 tisoč vojnih žrtev, nad 90 odstotkov moškega spola. Manjkajo seveda žrtve v vrstah okupatorjev in justificiranih neslovenskih kvizlingov (ustaši).

Marjan Žnidarič (Krvni davek bombnih napadov na Maribor med drugo svetovno vojno) nam po arhivskem gradivu, ki ga hrani Muzej narodne osvoboditve v Mariboru, osvetli cilje zavezniških bombardiranj, protiletalske ukrepe nemških oblasti in bilanco 29 bombnih napadov, ki jih je Maribor preživel od januarja 1944 do konca vojne. Umrlo je 483 ljudi, 352 je bilo ranjenih, 4.200 pa jih je izgubilo srčno nad glavo. Analizira moč in pogostost napadov, spol, starost, narodnost žrtev ipd. Nevenka Troha (Genocid ali kaznovanje fašističnih zločinov. Kdo so bili usmrčeni maja 1945 v Tržaški pokrajini) je na podlagi seznamov umrlih, ki jih je izdelal Furlanski inštitut za zgodovino odporništva, in seznama Claudie Cernigoi ter ob podpori svojih raziskav ugotovila, da je v Tržaški pokrajini neposredno po vojni nasilne smrti umrl 601 človek. V prispevku oblikuje posamezne skupine (vojaki, civilisti, uradniki ...) usmrčenih, od katerih jih je bila večina vpletena v vojna dogajanja - ali so sami zakrivali zločine ali pa so kot pripadniki (para)vojaških in policijskih enot simbolno odgovarjali zanje, čeprav sami usmrtili ne bi zaslužili. Fojbe tako niso bile le kazen za zločine, ampak tudi poskus oslavitve potencialne opozicije, predvsem

nasprotnikov priključitve k Jugoslaviji. Podobno vlogo so igrale tudi "fojbe" v notranjosti Slovenije, v Kočevskem Rogu in drugje.

Serijsko referatov končuje informativni prispevek Mojce Šorn in Tadeje Tomišek-Rihtar (Predstavitev projekta nacionalne zbirke "Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje" v Sloveniji). Petletni projekt, ki se je začel leta 1997, lu za obdobje od aprila 1941 do junija 1945 skušal priskrbeti čim popolnejši seznam vseh žrtev na območju današnje Slovenije. Evidentiranje žrtev (ho) poteka(lo) po literaturi in raznovrstnem arhivskem gradivu, rezultati pa bodo predstavljeni v knjižni obliki in na internetu. Diskusijska prispevka na koncu zbornika sta, kot sem omenil že v uvodu, delo Franceta Kresala in Zdravka Trohe. Prvi razpravlja o invalidih in vojnih vdovah iz prve svetovne vojne, drugi pa predstavi štiri zločine italijanskega okupatorja na Kočevskem.

Predem končam, še nekaj besed o tehnični podobi zbornika. Tisk je kakovosten, tiskarskih, pravzaprav tipkarskih napak je relativno malo. Pri tolikšnem številu avtorjev različnih strok in tolikšnjih znanstvenih izkušnjah bi bilo utopično pričakovati enotnost kritike. Tako srečamo opombe v oklepajih med tekstom (v povezavi z viri in literaturo ter morebitnimi kraticami, navedenimi na koncu), večina prispevkov pa ima opombe pod črto. Svetina in Darovec uporabljata kombinacijo obeh načinov, pri Waltritschu in Zupanič-Slavčevi pa sploh ni opomb, imata pa na koncu zbrano literaturo. Opombe pri nekaterih se omejujejo zgolj na citiranje del, pri drugih so bolj izčrpne, pojasnjujejo in prinašajo dodatne informacije. Glede navajanja literature opozarjam na motečo neenotnost v prispevku Jožeta Hudalesa. V opombi 2 na primer citira: F. Zwitter: Prebivalstvo ..., v naslednji opombi pa: Grafenauer, Bogo: Populacija ... Tako, da bo nekaj pikolovstva. Nemški prevodi povzetkov so delo (pre)izkušenega Nika Hulelje.

Iz prispevkov v zborniku je razvidna, da so se nekateri avtorji za zgodovinarsko zborovanje posebej potrudili, opravili dodatne raziskave ali se celo na novo lotili problemov. Še več pa je po mojem opažanju takih, ki so le prirediteli in prenaslovili svoja starejša dognanja, kar pa je pri dandanašnji prezaposlenosti povsem razumljivo. Z ugotovitvijo, da so množične smrti na Slovenskem zbornik izvrstnih, dobrih in tudi kakega manj postrečenega referata na temo množične smrti, smrti kar tako, smrti in odnosa do smrti, se na koncu opravičujem zaradi razvlečenosti prispevka. A bilo hi nepošteno do soustvarjalcev zbornika, če bi vsakega ne omenil vsaj z nekaj besedami.

Andrej Nared